

Г.А. Саттикулова,
катта ўқитувчи, ТДШИ

ТУРКИЯ РЕСПУБЛИКАСИ ДЕМОГРАФИК РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

В статье рассматриваются современные особенности демографического развития Республики Турции, проанализированы факторы уровня рождаемости и смертности, естественного роста населения, структура и ожидаемая продолжительность жизни, а также, взаимосвязь демографических и экономических процессов в данной стране.

The article deals with the modern features of the demographic development of the Republic of Turkey, analyzed the factors of levels of fertility and mortality, natural population growth, structure and life expectancy, as well as the relationship of demographic and economic processes in the country.

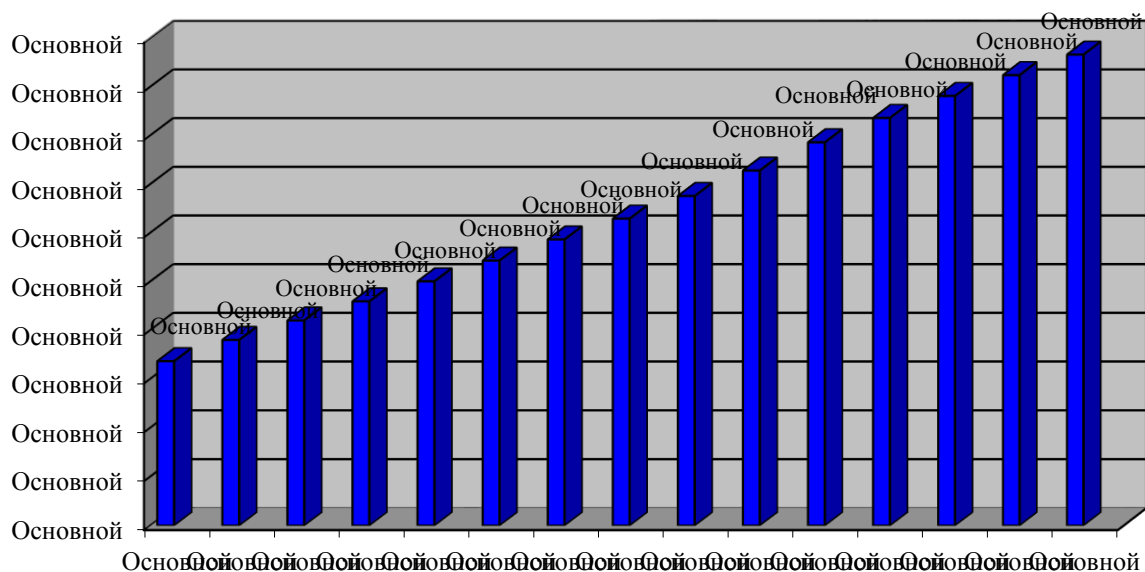
Калитли сўзлар: демография, туғилиш ва ўлим коэффициенти, табиий ўсиш, фертилик даражаси, гўдақлар ўлими коэффициенти, аҳоли ўртача ёши, ўртача умр кўриш давомийлиги, аҳолининг репродуктив саломатлиги.

Ҳар бир мамлакатда тарихан шаклланган ва ривожланаётган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизими, шу мамлакатнинг ўзигагина хос бўлган жиҳатлар мавжуд бўлади. Шу сабабли бошқа мамлакатлар миллий тараққиёт моделидан кўр-кўрона фойдаланиш ушбу муносабатлар тизимининг инкор этилишига олиб келади. Айни вақтда бу жаҳон амалиётида тўпланган ижобий тажрибалардан фойдаланмаслик керак, деган маънони англатмайди. Аксинча, бу тажрибалардан самарали фойдаланиш иқтисодий тараққиёт модели самарадорлигининг юқори бўлишини таъминлайди. Бу ҳолат демографик жараёнларга ҳам тааллуқли.

Маълумки, сўнгги йилларда Ўзбекистон демографик ривожланишида қатор ўзгаришлар кузатилади. Бу ўзгаришлар, энг аввало, демографик ўсиш суръатларининг пасайишида ўз аксини топмоқда. Айни вақтда мамлакатимиз ҳукумати томонидан аҳоли соғлиги, она ва бола саломатлиги, кексаларни эъзозлаш, таълим-тарбия масалаларига алоҳида эътибор қаратилиши демографик тараққиётда қатор сифат ўзгаришларига олиб келди. Хусусан “...кейинги беш йилда мамлакатимизда ҳар 100 мингта чакалоққа нисбатан оналар ўлими 23,1 дан 19 тага, 5 ёшгача бўлган болалар ўлими 14,8 тадан 13,9 тага, чакалоқлар ўлими 11 тадан 10,7 тага камайди”[1].

Шу билан бир каторда Ўзбекистонда демографик сиёсат самарадорлигини янада оширишда хорижий мамлакатлар, айниқса, демографик ривожланиш нуқтаи назардан Ўзбекистонга ўхшаш мамлакатлар тажрибасини ўрганиш ва умумлаштириш ҳамда ундан зурурий хулосалар чиқариш муҳим аҳамият касб этади. Ана шундай мамлакатлардан бири – Туркия Республикасидир.

Туркия Республикаси ўзига хос демографик хусусиятларга эга мамлакат ҳисобланади. Бу ўзига хослик, энг аввало, аҳоли сонининг нисбатан юқори суръатларда ўсиши билан тавсифланади (1-расм).

1-расм. Туркияда аҳоли сони динамикаси, минг киши
Манба: <http://www.turkstat.gov.tr>

1-расм маълумотларидан кўриниб турибдики, 2000-2014 йиллар давомида Туркия аҳолиси 64729 минг кишидан 77324 минг кишигача, яъни қарийб 20 фоизга кўпайган. Бу даврда мамлакатда аҳоли сони ўртача ҳар йили 899,6 минг кишига ёки 1,27 фоизга кўпайган. Сўнгги 15 йил давомида аҳолининг қўшимча ўсиш суръати 2 фоизга етмаганлигини таъкидлаш лозим.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, биринчи марта 2009 йилда Туркияда аҳоли сони 1 млн. кишидан зиёдрокка кўпайди. 2010 йилда бу кўрсаткич 1162 минг кишига етди, аммо 2011 йилдан бошлаб у пасайиб, 2014 йилга келиб аҳоли сонининг ўсиши 2000 йиллар даражасига тушиб қолди – 842 минг киши.

Юқоридагилардан шундай хулоса чиқариш мумкинки, сўнгги йилларда Туркия Республикасида аҳоли сонининг ўсиш суръатлари бирмунча секинлашмоқда (1-жадвал). Хусусан, фертиллиқ коэффиценти, яъни бир нафар туғиш қобилятига эга аёлга тўғри келадиган болалар сони 2000 йилда 2,53 нафарни ташкил этган бўлса, 2014 йилга келиб бу кўрсаткич 1,97 нафаргача пасайди.

Агар дунё бўйича фертиллиқ даражасининг ўртача кўрсаткичи 2,5 га тенг эканлигини ҳисобга оладиган бўлсак, у ҳолда Туркияда аҳоли сонининг кўпайиши анча секинлашганлигининг гувоҳи бўламиз. Таққослаш учун қуйидаги рақамларни келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ: 2013 йилда бир аёлга тўғри келадиган жами туғилишлар сони жаҳон бўйича 2,5 нафарни, юқори даражада ривожланган мамлакатларда 1,6 нафарни, ўрта даражада ривожланган мамлакатларда 2,6 нафарни, паст даражада ривожланган мамлакатларда – 4,4 нафарни, Ғарбий Европада 1,7 нафарни, АҚШда – 1,9 нафарни, Африкада – 4,8 нафарни, Россияда 1,7 нафарни, Ўзбекистонда 2,3 нафарни ташкил этган [2].

1-жадвал

Туркия Республикаси демографик ривожланишининг асосий кўрсаткичлари

	2000й.	2005й.	2010й.	2011й.	2012й.	2013й.	2014й.
1	2	3	4	5	6	7	8
Умумий фертиллик даражаси (1 аёл кишига)	2,53	2,12	2,06	2,02	2,08	1,99	1,97
Туғилиш коэффициенти, (‰)	21,62	18,18	17,20	16,8	17,0	16,05	15,82
Туғилганлар сони (минг киши)	1389	1244	1256	1241	1280	1227	1224
Ўлим коэффициенти, (‰)	7,25	5,89	5,38	5,34	5,36	5,40	5,45
Ўлганлар сони (минг киши)	466	403	393	396	403	413	422
Жами гўдаклар ўлими коэффициенти, (‰)	31,6	18,4	12,0	11,7	11,6	11,4	11,3
Шундан:							
Ўғил болалар	36,0	21,4	12,7	12,3	12,1	12,0	11,9
Қиз болалар	26,9	15,2	11,3	11,1	11,1	10,8	10,7
Аҳолининг табиий ўсиши, (‰)	14,3	12,4	15,9	13,5	12,0	11,2	10,9
Мутлақ табиий ўсиш (минг киши)	923	841	863	845	877	814	802

Манба: <http://www.turkstat.gov.tr>

Туркияда аҳоли сони ўсишининг нисбатан юқорилиги асосан туғилиш даражасининг нисбатан юқорилиги ва ўлим даражасининг нисбатан паст даражаси билан изоҳланади. Бироқ сўнгги йилларда туғилиш даражаси сезиларли даражада пасаймоқда. 1-жадвал маълумотлари шундан далолат берадики, Туркияда туғилганлар сони 2000-2014 йиллар давомида 1389 минг кишидан 1224 минг кишигача пасайган. Агар туғилишнинг нисбий кўрсаткичларини таҳлил қиладиган бўлсак, бу кўрсаткичнинг сезиларли даражада камайганлигини кузатиш мумкин. Чунончи, 2000 йилда Туркия Республикасида туғилиш коэффициенти 21,62 промиллени ташкил этган бўлса, 2014 йилга келиб бу кўрсаткич 15,82 промиллега тенг бўлган.

Сўнгги йилларда Туркияда иқтисодий тараққиётнинг жадаллашиши, аҳоли турмуш фаровонлигининг ошиши, тиббий хизмат кўрсатиш даражасининг яхшиланиши натижасида ўлим даражаси ҳам йилдан-йилга пасаймоқда. Хусусан, таҳлил қилинаётган давр мобайнида Туркияда ўлганлар сони 466 минг кишидан 422 минг кишигача камайган. Агар ўлим даражасининг нисбий кўрсаткичларини таҳлил қиладиган бўлсак, бу кўрсаткич 2000 йилда 7,25 промилледан 5,45 промиллега пасайган.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, Туркия Республикаси гўдаклар ўлимини пасайтириш борасида ҳам сезиларли натижаларга эришган (2-жадвал). Агар 2000 йилда Туркия Республикасида гўдаклар ўлими коэффициенти 31,6 промиллени ташкил этган бўлса, 2014 йилга келиб бу кўрсаткич 11,3 промиллега пасайди. Айни вақтда барча мамлакатлардаги каби Туркияда ҳам

гўдаклар ўлими коэффиценти бўйича ўғил болалар кўрсаткичи қиз болаларга нисбатан юқорилиги кузатилади.

Таъкидлаш лозимки, ўлим даражаси кўрсаткичи бўйича Туркия ривожланган мамлакатлар даражасига эришган ва ҳатто ундан ўзиб ҳам кетган.

2-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Туркия ўлим коэффиценти бўйича жаҳондаги энг яхши кўрсаткичлардан бирига эга. Айни вақтда мамлакатда гўдаклар ўлими коэффиценти сезиларли даражада юқори. Хусусан, Туркияда гўдаклар ўлими коэффиценти Япониядан 5,1 марта, Ғарбий Европа мамлакатларидан 2,7 марта, АҚШдан 1,9 марта, Россиядан 1,5 марта юқори ҳисобланади [3].

2-жадвал

Жаҳон мамлакатлари бўйича ўлим даражаси, (2013 йил)

Жаҳон мамлакатлари	Ўлим коэффиценти, (‰)	Гўдаклар ўлими коэффиценти, (‰)
1	2	3
Жаҳон бўйича	8	40
Юқори даражада ривожланган мамлакатлар	10	5
Ўрта ривожланган мамлакатлар	7	44
Паст ривожланган мамлакатлар	10	66
Ғарбий Европа	10	4,2
АҚШ	9	5,9
Канада	7	4,9
Африка	10	68
Осиё (Хитойни ҳисобга олмаганда)	7	40
Япония	8	2,2
Хитой	7	16
Россия	11	7,4
Қозғистон	8	28
Қирғизистон	7	27
Туркия	5,45	11,3

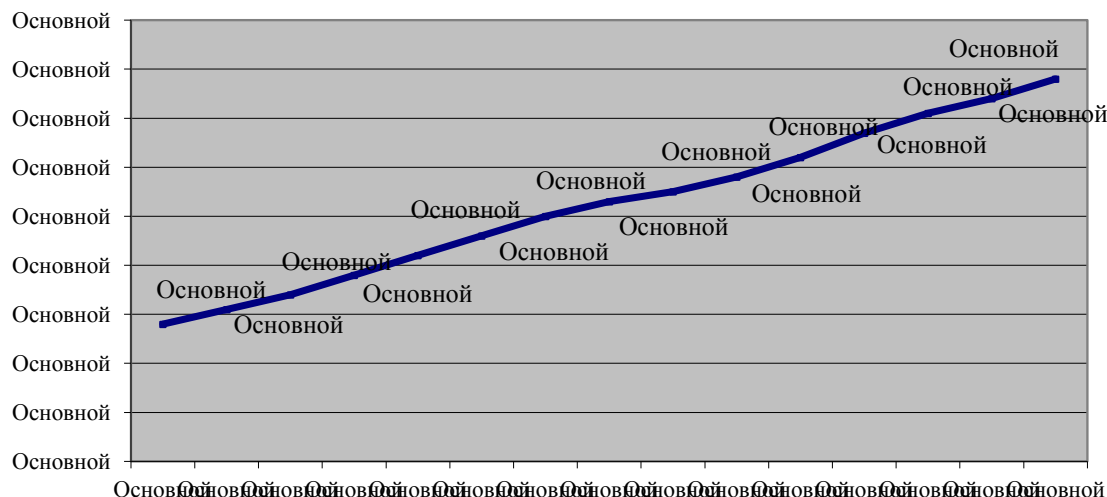
Манба: World Population, Data Sheet. Population Referense Bureau, 2013

Туғилиш ва ўлим даражалари ўртасидаги нисбатларнинг ўзгариши натижасида аҳолининг табиий ўсишида ҳам муайян ўзгаришлар юз берди. Агар 2000 йилда аҳолининг мутлақ табиий кўпайиши 923 минг кишини ташкил этган бўлса, 2014 йилда бу кўрсаткич 802 минг кишигача пасайди. Нисбий кўрсаткичларда Туркияда табиий ўсиш коэффиценти 2000 йилда 14,2 промилледан 2014 йилда 11,1 промиллегача пасайганлигини кузатиш мумкин.

Демак, Туркияда аҳоли сони нисбатан тез кўпаётган бўлса-да, унинг суръатлари йилдан-йилга пасайиб бормоқда ва бу Туркия Республикаси демографик ривожланишининг асосий тенденцияларидан бири сифатида намоён бўлмоқда ва бу ҳолат аҳоли таркибига у ёки бу йўналишда ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Мутахассислар фикрича, Туркияда туғилиш даражасининг юқорилиги бир қатор омиллар билан изоҳланади. Бундай омиллар орасида демографик омиллар асосий ўринлардан бирини эгаллайди.

Туркияда аҳоли сонининг нисбатан юқори суръатларда ўсиши ва шунга мувофиқ равишда туғилиш даражасининг юқорилигига таъсир этувчи дастлабки демографик омил сифатида аҳолининг ёш таркибини келтириш мумкин. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Туркия аҳолиси ёш аҳоли ҳисобланиб, унинг ўртача ёши 2014 йилда 30,8 ёшни ташкил этди (2-расм). Бу эса туғилиш даражасининг юқори бўлишига ижобий таъсир кўрсатади.

2-расм. Туркия аҳолиси ўртача ёшининг ўзгариши

Манба: <http://www.turkstat.gov.tr>

2-расм маълумотлари таҳлили шундан далолат берадики, 2000-2014 йиллар давомида Туркия аҳолисининг ўртача ёши 25,8 ёшдан 30,8 ёшгача ўсган. Гарчи сўнгги 15 йил давомида Туркия аҳолисининг ўртача ёши сезиларли даражада ўсган бўлса-да, бошқа мамлакатлар, айниқса, ривожланган мамлакатлар аҳолиси билан солиштирганда Туркия аҳолиси ёш аҳоли ҳисобланади.

Таққослаш учун қуйидаги рақамларни келтиришимиз мумкин. Япония ва Германия аҳолисининг ўртача ёши 2014 йилнинг ўрталарида 46,1 ёшни, Италия – 44,5 ёшни, Австрия – 44,3 ёшни ташкил этади.

Туркияда аҳоли сони ўсишининг нисбатан юқори бўлишига ижобий таъсир кўрсатаётган демографик омиллардан яна бири – аҳолининг ёш таркиби билан боғлиқ (3-жадвал).

3-жадвал

Туркияда аҳолининг ёш гуруҳлари бўйича таркибининг ўзгариши, %

	2000й.	2005й.	2010й.	2011й.	2012й.	2013й.	2014й.
1	2	3	4	5	6	7	8
Жами аҳоли	100	100	100	100	100	100	100
0-14 ёшдагилар	29,3	27,0	25,6	25,3	24,9	24,6	24,3
15-64 ёшдагилар	64,0	66,2	67,2	67,4	67,6	67,7	67,8
65 ва ундан катта ёшдагилар	6,7	6,7	7,2	7,3	7,5	7,7	8,0

Манба: <http://www.turkstat.gov.tr>

Кўриниб турибдики, Туркия аҳолисининг катта қисмини ёшлар ташкил этади. Хусусан, 2014 йилда жами аҳолининг қарийб чорак қисмини 14 ёшгача

бўлган болалар ташкил этган. Айни вақтда 65 ёшдан катта аҳоли гуруҳининг жами аҳоли сонига салмоғи 8 фоизга тенг бўлган. Солиштириш учун айтиш мумкинки, Японияда 65 ёшдан катта ёшдаги аҳоли жами аҳолининг 25 фоизини ташкил этади. Европада бу кўрсаткич бўйича Германия ва Италия етакчи ўринни эгаллайди. Бу икки мамлакатда 60 ёшдан катта аҳоли жами аҳолининг 23 фоизини ташкил этади. Бундан ташқари яна 31 та Европа мамлакатлари 20 фоизлик чегарадан ўтиб кетганлар [4]. Бу эса ривожланган мамлакатлар олдида мураккаб масалаларни ҳал этишни вазифа қилиб қўймоқда.

Шу билан бирга сўнгги йилларда Туркияда ҳам кекса ёшдаги кишилар улушининг ўсиши ва ёш аҳоли улушининг пасайиши тенденцияси кузатилмоқда: агар 2000 йилда жами аҳолининг 29,2 фоизини 14 ёшгача бўлган болалар ташкил этган бўлса, 2014 йилда бу кўрсаткич 5,1 фоиз нуктасига пасайди ва 24,1 фоизга тенг бўлди. Айни вақтда Туркияда 65 ёшдан юқори аҳолининг улуши тахлил қилинаётган давр мобайнида 6,7 фоиздан 8 фоизгача, 15-64 ёшгача, яъни меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳолининг салмоғи 64 фоиздан 68 фоизгача ўсди.

Туркия Республикаси аҳолисининг ёш таркибидаги бундай ўзгаришлар нафақат демографик, балки иқтисодий аҳамиятга ҳам эга. Негаки, аҳоли таркибида меҳнатга лаёқатли ёшдагилар улушининг ошиши натижасида мамлакатнинг меҳнат салоҳияти ошади. Бу эса ўз навбатида иқтисодий ўсиш суръатларини ошириш учун реал шарт-шароитлар яратади. Айни вақтда аҳоли таркибида меҳнатга лаёқатлилар улушининг ошиши бу ёшдагиларга демографик юқнинг пасайишига олиб келади. Шу нуқтаи назардан ёндашадиган бўлсак, Туркияда аҳоли сонининг ўсиши оқилона даражага яқинлашган.

Қуйидаги жадвалда кекса ёшдаги ва боқишга муҳтож ёшдаги ёшларнинг жами аҳоли сонига улушининг ўзгариши келтирилган.

4-жадвал

Туркияда кекса ёшдаги ва боқишга муҳтож ёшларнинг жами аҳоли сонига улушининг ўзгариши, %

	2000й.	2005 й.	2010 й.	2011 й.	2012 й.	2013 й.	2014 й.
1	2	3	4	5	6	7	8
Кекса ёшдаги аҳоли (60 ёшдан юқори)	10,5	10,2	10,8	10,9	11,1	11,3	11,7
Боқишга муҳтож ёшдаги ёшлар	45,7	40,8	38,1	37,5	36,9	36,2	35,4

Манба: <http://www.turkstat.gov.tr>

Кўриниб турибдики, мамлакат меҳнат салоҳияти нуқтаи назаридан аҳоли таркиби анча такомиллашган. Агар кекса ёшдаги аҳолининг жами аҳоли сонига улуши 10,5 фоиздан 11,7 фоизгача ўсган бўлса, боқишга муҳтож ёшдаги ёшлар улуши 45,7 фоиздан 35,4 фоизгача пасайган. Бу эса Туркия иқтисодиётида меҳнат қилаётганларга демографик юқнинг сезиларли даражада пасайишига олиб келади.

Туркияда аҳоли сонининг нисбатан юқори суръатларда ўсиши ва унинг кейинги йилларда секинлашишига таъсир кўрсатаётган демографик омиллардан

яна бири аҳолининг урбанизациялашув жараёнлари билан боғлиқ. Маълумки, қишлоқ жойларда кўп болалик анъанаси барқарор бўлиб, бундай ҳудудларда аҳолининг ўсиш суръати доимий равишда шаҳарниқидан юқори бўлади.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Туркияда яқин-яқингача қишлоқларда истиқомат қилувчи аҳоли сони юқори бўлган (5-жадвал).

5-жадвал

Туркияда аҳолининг вилоят (ил), район (илче) марказлари ва қишлоқ жойлар бўйича тақсимланиши, %

Йиллар	Жами аҳоли	Вилоят ва район марказларида яшовчи аҳоли	Кичик шаҳарлар ва қишлоқларда яшовчи аҳоли
1	2	3	4
2007	100	70,5	29,5
2008	100	75,0	25,0
2009	100	75,5	24,5
2010	100	76,3	23,7
2011	100	76,8	23,2
2012	100	77,3	22,7
2013	100	91,3	8,7
2014	100	91,8	8,2

Манба: <http://www.turkstat.gov.tr>

5-жадвал маълумотларини таҳлил қилиш натижалари шундан далолат берадики, Туркия аҳолисининг 2007 йилда 70,9 фоизи вилоят ва район марказларида истиқомат қилган бўлсалар, 2014 йилга келиб бу кўрсаткич 91,8 фоизга етди. Кичик шаҳарлар ва қишлоқларда истиқомат қиладиган аҳолининг жами аҳоли сонига салмоғи эса бу даврдан 29,5 фоиздан 8,2 фоизгача пасайди. Бундан шундай хулоса чиқаришимиз мумкинки, Туркия Республикаси аҳоли сонининг ўсишига таъсир кўрсатган омиллардан яна бири қишлоқ аҳолисининг бошқа Европа мамлакатларига нисбатан юқорилиги ҳисобланади.

Туркияда аҳоли сонининг нисбатан юқори суръатларда ўсишига таъсир кўрсатаётган омилларнинг иккинчи гуруҳи ижтимоий-иқтисодий омиллар ҳисобланади. Бундай омиллар қуйидагилардан иборат:

- Туркияда аҳоли ижтимоий ҳаракатчанлигининг сустиги;
- Туркияда аҳоли ҳудудий ҳаракатчанлигининг сустиги. Гарчи мамлакат ичкарисида аҳоли миграцияси кузатилса-да, у жами аҳолининг кичик қисмини ўз ичига қамраб олади;
- Туркия Республикасининг кичик шаҳарлари ва қишлоқларида тиббий хизмат кўрсатишнинг талаб даражасида эмаслиги ва ҳоказо.

Туркия Республикасида аҳоли ўсиш суръатларининг нисбатан юқори бўлишига диний-этник омиллар ҳам таъсир кўрсатади. Бундай омиллар гуруҳига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- аҳоли асосий қисмининг Ислом динига эътиқод қилиши;
- авлодни давом эттирувчиси сифатида ўғил кўриш истагининг юқорилиги;

- катта ёшдаги аҳолининг кичик ёшдаги авлодларга таъсирининг кучлилиги ва ҳ.к.

Сўнгги йилларда Туркия демографик ривожланишидаги яна бир муҳим тенденция – ўртача умр кўриш давомийлигининг узайганлиги билан боғлиқ.

6-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, сўнгги йилларда Туркия Республикасида аҳолининг ўртача умр кўриш давомийлиги сезиларли даражада ўсган. Агар 2000 йилда аҳолининг ўртача умр кўриш давомийлиги 71 ёшни ташкил этган бўлса, 2014 йилга келиб бу кўрсаткич 6 йилга ошди ва 77 ёшни ташкил этди. Эркакларда бу кўрсаткич таҳлил этилаётган давр мобайнида 69 ёшдан 74,8 ёшгача, аёлларда 73,1 ёшдан 79,3 ёшгача ўсди.

6-жадвал

Туркияда ўртача умр кўриш давомийлигининг ўзгариши, %

	2000 й.	2005 й.	2010 й.	2011 й.	2012 й.	2013 й.	2014 й.
1	2	3	4	5	6	7	8
Жами	71,0	74,4	76,4	76,6	76,8	76,9	77,0
Эркаклар	69,0	72,2	74,2	74,4	74,6	74,7	74,8
Аёллар	73,1	76,6	78,7	78,9	79,1	79,2	79,3

Манба: <http://www.turkstat.gov.tr>

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, аҳолининг ўртача умр кўриш давомийлигининг узайиши нафақат демографик, балки мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини ифодаловчи муҳим кўрсаткич ҳам ҳисобланади. Юсак иқтисодий тараққиётга эришиш, тиббий хизмат кўрсатишнинг яхшиланиши, аҳоли турмуш фаровонлигининг ошиши, аҳоли озиқ-овқат сифатининг ошиши каби омиллар умр кўриш давомийлигининг узайишига олиб келади. Шу нуқтаи назардан айтиш мумкинки, Туркия Республикасида аҳоли умр кўриш давомийлигининг узайиши – бу мамлакатнинг иқтисодий тараққиётда эришган натижалари инъикосидир.

Гарчи сўнгги йилларда Туркияда демографик ривожланишда сезиларли муваффақиятларга эришилган бўлса-да, мамлакат олдида ҳал этилиши лозим бўлган муаммолар кўламини ҳам кенг: гўдаклар ўлими, аҳолининг репродуктив соғломлиги, аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш бўйича жаҳоннинг ривожланган мамлакатларидан сезиларли даражада орқада қолаётганлиги ана шулар жумласидандир. Шу билан бирга аҳолининг сифат кўрсаткичларини яхшилаш, таълим тизимини ривожлантириш долзарб масалалардан бўлиб қолаверади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. //Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий

дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси //http://uza.uz

2. Максакова Л.П. Основные приоритеты демографического развития Узбекистана в контексте программы действий МКНР после 2014 года. //Материалы конференции: «Новые горизонты Узбекистана в дальнейшем улучшении здоровья мужчин и женщин и укрепления семьи в контексте обновленной Программы Действий МКНР после 2014 года». – Т., 2014. – С.29

3. İSTATİSTİK GÖSTERGELER Statistical Indicators1923-2013 /Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2014. – P.235

4. World Population, Data Sheet. Population Referense Bureau, 2013

5. <http://www.turkstat.gov.tr>